

Ена С. МИРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ТОМА ПОПОВИЋ (1882–1950) – НАЦИОНАЛНИ И ДРУШТВЕНИ РАДНИК**

Айсиџраќиј: Рад се бави анализом националног и друштвеног деловања Томе Поповића, народног посланика из Гњилана. Тома Поповић је потицао из познате старосрбијанске свештеничке породице, био је трговац, али је врло рано постао активан у друштвено-политичком животу. Пре Првог светског рата повезао се са Покретом ослобођења Срба на Косову. Бавио се књижевним радом и био је активан у хуманитарним друштвима. У међуратном периоду постао је члан Радикалне странке и био је посланик у Уставотворној скупштини у два мандата. Када је 20. јуна 1928. године у Народној скупштини убијен хрватски посланик Стјепан Радић, окривљен је и Тома Поповић, који је тог дана имао дискусију са Радићем. Због тога је искључен из рада скупштине и био у притвору за време судског процеса, након чега је ослобођен. Од 1931. до 1941. се повукао из политичког живота, бавио се књижевним радом и издавачком делатношћу на Косову и Метохији. Након Другог светског рата, новоуспостављена комунистичка власт окарактерисала га је као „ројалисту“ и „великосрбина“ и прогласила га је за „народног непријатеља“. Конфискована му је имовина, одузета грађанска част, а само захваљујући ангажовању свог сина успео је да сачува живот. Преминуо је 1950. године у Гњилану, потпуно обесправљен, у кући своје сестре и зета.

Кључне речи: Тома Поповић, национални радник, Гњилане, народни посланик, атентат у скупштини, народни непријатељ.

ПОРЕКАО И МЛАДОСТ

Тома Поповић је рођен 1882. године у Гњилану, у познатој старосрбијанској свештеничкој породици, од оца Косте, свештеника, и мајке Мирсе, домаћице (ур. Савковић 1926: 145). Мирса је била Македонка пореклом из Куманова, која је такође потицала из свештеничке породице и цео свој мираз је завештала Пчињском манастиру (Филић 2002: 124). Његов отац, Коста Поповић, био је син свештеника Василија Васе Поповића, проте гњиланске цркве, а унук поп Јована Поповића, првог учитеља гњиланске основне школе (Филић 2002: 25).

Од 1890. године, када је Коста Поповић постављен за проту цркве у Гњилану, постао је централна личност око које су се окупљали Срби из Косовског Поморавља. Био је изасланик митрополита рашко-призренског и члан меџилиса (скупштине),

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0002-6876-8898, ena04111986@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-136/2025-03 од 27. 1. 2025. године.

а 1909. године учествовао је и у раду скупштине Отоманских Срба у Скопљу. Исте године налазио се на месту председника Одбора за заштиту гладних и прикупљању милостиње у Гњилану (Филић 2002: 33). Као свештеник по позиву учествовао је у крунисању краља Александра Карађорђевића у Београду. Коста Поповић је заступао интересе косовских Срба, радио на њиховом просвећивању и на обнављању црквених храмова у Гњилану и околини. Био је врло активан у друштвеном и политичком животу косовских Срба све до доласка бугарских окупатора, који га најпре као једног од виђенијих Срба из овог краја хапсе, протерују у Сурдулицу, а потом и убијају на том путу 3. јануара 1916. године (Филић 2002: 27). Коста је засигурно извршио пресудан утицај на свог сина Тому Поповића, који врло рано почиње да се интересује за политички и просветни живот косовских Срба.

Школовање Томе Поповића је започело у његовом родном граду, где је у периоду од 1891. до 1895. похађао основну школу. Први разред гимназије је завршио у српској школи „Дом науке“ у Солуну школске 1895/96, а други у Скопљу 1896/97 („Ко је ко у Југославији“ 1928: 121). По повратку у Гњилане почиње да се бави трговином дувана и истовремено се укључује у друштвено-политички живот, а већ 1901. године држи говор у част Драгутина Антонијевића Гњиланца. Због својих активности постаје мета прогона турских власти. Остаје забележено да су турски војници 1902. године „јурили Душана Ганића и Тому Поповића“ (Перуничкић 1988: 140). Наредне године постао је један од оснивача првог гњиланског акционарског друштва „Помагач“ у коме се активно ангажовао. У периоду од 1903. до 1906. године преко црквено-школског одбора помаже црквено-школску делатност косовских Срба, а уједно се повезује и са револуционарним покретом за ослобођење Срба у Старој Србији и Македонији (Филић–Којић 2003: 184). Када је његов отац Коста Поповић постао председник Одбора за заштиту гладних и прикупљању милостиње у Гњилану, Тома је постављен за деловођу Одбора. Заједно са Јорданом Дичићем, Ђорђем Јакићем и Диком Поповићем, 19. марта 1910. године, засадио је липе у црквеном дворишту (Филић 2002: 33). Заједно са својим оцем Костом, Тома је пред Први балкански рат предано радио на ослобођењу српског становништва од турске власти. Остало је забележено да је због његове активности и активности његовог оца, локални турски моћник Амидија, који је иначе био познат и по убиству ранијег свештеника, претио и породици Поповић (Филић 2002: 34).

Паралелно са друштвено-политичким радом, Тома Поповић се бави и културно-просветном делатношћу. По повратку из Солуна, већ 1900. године, почиње објављивати у листу *Цариградски гласник* прве народне посланице. Посебно се интересује за традицију и обичаје свог родног краја. У новосадском „Српском народном илустрованом календару“ за 1901. годину објављен му је етнографски спис „Ђурђевдан у Гњилану“ (Филић–Којић 2003: 184). У периоду од 1900. до 1904. године, редовни је сарадник *Цариградског гласника*, у коме објављује чланке разноврсне садржине, бави се прикупљањем народних умотворина, пословица и загонетки. Његова најпознатија приповетка „Српска крв“, штампана је први пут у Нишу 1906. године. Друго издање ове књиге штампано је 1911. године у Београду, с тим што је овог пута штампано под псеудонимом Карадачки, а назив дела је гласио „Листић из црне књиге Ст. Србијанског живота“ са знаком да је у приповеци

реч о истинитом догађају. Вероватно је узимање псеудонима било мотивисано тренутном политичком ситуацијом, која је пред Први балкански рат била изузетно тешка, нарочито на Косову које је било под турском влашћу (Поповић 1906: 83). Тема ове приповетке инспирисана је стварним догађајима, отмицама српских жена од стране Арнаути и њихово присилно потурчивање. Наиме, главну јунакињу, удату Српкињу Петру, из села Витина, отимају Арнаути и покушавају да је присилно потурче, пошто је због своје лепоте једном од њих запала за око. Други мотив је била чињеница да су Арнаути ожењени Српкињама – хришћанкама могли да буду ослобођени службе војске. Њени родитељи и локални Срби траже суђење пошто је била удата. Арнаути је изводе пред меџлис и кадија је враћа родитељима. Разљутан ово судском одлуком, Сали Бисла, најозлоглашенији качак у гњиласком срезу, убија њене родитеље из освете. Епилог је да је Петра морала са мужем да побегне у Србију, а да је Сали Бисла убрзо изашао из затвора (Поповић 1987: 270). Догађај се одиграо највероватније 1901. године у Гњилану, када је забележено да је отета једна удата Српкиња из села Могиле, а да се догађај решавао на суду и имао трагичан епилог. Приповетка има већу фактографску вредност и представља веродостојан опис притисака и тешког живота српског живља под турском влашћу, него што представља вредно уметничко дело (Цветановић 1972: 64–72). Тома Поповић је и сам био сведок оваквог тешког живота и заједно са својим оцем се борио за повољнији положај потлачених Срба под турском влашћу. Године 1912. био је постављен за првог председника Српског општинског суда града Гњилана (Филић 2002: 125).

У међувремену, 1906. године, Тома Поповић се оженио Лепосавом Стеријадис из Ниша, ћерком угледног трговца воском и свећама, пореклом из Солуна. Лепосава је по мајчиној линији била Цинцарка, у сродству са породицом Настасијевић и познатим књижевником Момчилом Настасијевићем. Лепосава је у родбинским везама била и са Драгишом Цветковићем, тада познатим политичарем из Ниша, који је био њен брат од тетке. Са њом је Тома Поповић добио сина јединца Владислава. Цела породица била је образована – Лепосава је завршила гимназију у Нишу, Тома Поповић је завршио гимназију у Солуну, говорио је албански, турски и француски језик, а Владислав је у међуратном периоду дипломирао на Правном факултету (Филић 2002: 126).

За време Првог светског рата, крајем 1915. године, Тома Поповић је интерниран са делом српске војске у Бугарску. Одатле је 1916. године са групом војника успео да побегне и прикључи се српској војсци са којом је прешао Албанију и стигао у Грчку. Из Грчке је пребачен за Марсељ у Француској, а потом прелази у Швајцарску и једно време борави у Женеви. По завршетку рата 1918. године враћа се у родно Гњилане, где наставља да се бави трговином, а оснива и издавачку књижару (Филић–Којић 2003: 185).

АНГАЖОВАЊЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

Вративши се у родно Гњилане, Тома Поповић почиње и да се активно политички ангажује. Приступио је Радикалној странци, на чијој се листи нашао као кандидат за Уставотворну скупштину. Према сачуваним подацима име Томе К. Поповића

јавља се на списку народних посланика изабраних 18. марта 1923. године, где је забележено да је био трговац из Косовског округа.¹ Као посланик Радикалне странке учествовао је и на изборима за Уставотворну скупштину, одржаним 8. фебруара 1925. године. Тада је био носилац листе Радикалне странке за срезове: Њилански, Грачанички и Лабски. Том приликом освојио је 20.094 гласова што је било 68% од укупног броја изашлих бирача и пет посланичких места.² На листи посланика Радикалне странке налазио се и на изборима одржаним 11. септембра 1927. године.³ Ови избори нису прошли без вршења притиска на локално становништво да гласа за кандидатску листу радикаског посланика Томе Поповића. Како наводи Владан Јовановић, притисак је вршен нарочито у Урошевцу и у Њилану, где се агитовало и међу арнаутским становништвом, а наводно је у ту сврху Арнаутима подељено и оружје (Јовановић 2002: 170).

Тома Поповић је био близак и са краљем Александром Карађорђевићем, који је боравио у његовој кући 1927. године приликом посете Косову и Метохији (Филић 2002: 125). Због свог друштвено-просветног ангажовања био је у међуратном периоду носилац већег броја одликовања: Албанске споменице, Споменице 1912. „Освећено Косово“, Споменице рата за ослобођење и уједињење 1914/1918, Карађорђевог звезде (IV реда), Белог орла (V реда), Ордена Светог Саве (III и IV реда) („Ко је ко у Југославији“ 1928: 121). Његову политичку каријеру прекинуо је атентат у скупштини 20. јуна 1928. године, који је извршио Пунџа Рачић на хрватског посланика Стјепана Радића. Злочину је претходила општа расправа у скупштини у којој се посебно истакао Тома Поповић, који је због тога био оптужен као подстрекивач убиства.

АТЕНТАТ У СКУПШТИНИ 20. ЈУНА 1928. ГОДИНЕ

Атентат који се догодио у скупштини 1928. године био је показатељ дубоке унутрашње политичке кризе у Краљевини СХС и представљао је ескалацију у заоштравању комплексних српско-хрватских националних односа. Несугласице око државног уређења јавиле су се још уочи формирања заједничке државе. Хрватска пучка сељачка странка⁴, основана 1904. године на челу са Стјепаном Радићем, залагала се од почетка да хрватски народ има право да формира независну државу, која би се могла повезати са неком другом државом и имати заједничке послове, али која би у суштини остала самостална (Sršan 1996: 15). Након распада Аустроугарске монархије и проглашења заједничке Државе Словенаца, Хрвата и Срба, у октобру 1918. године, Стјепан Радић изражава незадовољство процесом уједињења,

1 *Сјайнијска избора народних посланика: Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца одржаних 18. марта 1923.* Београд: Народна скупштина Краљевине СХС, 167.

2 *Сјайнијска избора народних посланика Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца одржаних 8. фебруара 1925. године.* Београд: Народна скупштина Краљевине СХС, 156.

3 *Сјайнијска избора народних посланика: Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца одржаних 11. септембра 1927.* Београд: Народна скупштина Краљевине СХС, 367.

4 Хрватска пучка сељачка странка променила је 1920. године име у Хрватска републиканска сељачка странка.

упозоравајући да не треба срљати и залажући се против централизма. Након званичног проглашења Краљевине СХС, 1. децембра 1918. године, одбија да призна нову власт под династијом Карађорђевића, сматрајући да ће она бити расадник наводног „српског хегемонизма“ и да је формирана на штету интереса хрватског народа (Гавриловић 2002: 157). У наредним годинама тај сукоб се додатно заоштравао, поделе су биле све израженије, а новоформирана држава нашла се пред великим изазовом да одржи парламентаризам. Иако је у овом периоду постојао велики број мањих странака, главни носиоци политичког живота на подручју Србије биле су прорежимске Народна радикална и Југословенска демократска странка. Народна радикална странка била је стара српска и хомогена странка, на чијем челу је био Никола Пашић до своје смрти 1926. године, када лидер постаје Алекса Аца Станојевић. Странка је била врло блиска Двору и залагала се за централно државно уређење, уз поштовање националних идентитета, најутицајнија је била на подручју Србије или у оним крајевима који су били српска подручја у оквирима нове државе (Petranović 1988: 139). Током двадесетих година била је готово непрекидно на власти, самостално или у коалицији са другим странкама.

Југословенска демократска странка је формирана 1919. године и она се залагала првенствено за стварање једног југословенског идентитета, а деловала је на територији целе југословенске државе. Била је врло хетерогена, формирана је из више различитих политичких странака и групација, а главно језгро биле су хрватско-српска коалиција на челу са Светозарем Прибићевићем и Самостална радикална странка на челу са Љубомиром Давидовићем. Године 1924. група на челу са Светозарем Пребићевићем се одвојила у посебну Самосталну демократску странку. Демократска странка се такође залагала за централистичко уређење и подржавала је монархију, током двадесетих година често је улазила у савез са Народном радикалном странком, али се са њом и међусобно спорила око утицаја на бирачко тело (Petranović 1988: 139).

На подручју Хрватске најутицајнија је била Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), на челу са Стјепаном Радићем, која је од почетка пружала отпор монархистичком централистичком уређењу, инсистирала је на другачијем решавању хрватског националног питања кроз стварање Хрватске сељачке републике и њену конфедерацију са Југословенском државом (Petranović 1988: 143). Странацки сукоб у чијој је основи лежало до краја нерешено национално питање, заоштрио се нарочито после доношења Видовданског устава, 28. јуна 1921. године, којим је озакоњен монархистички облик владавине, ојачан централизам и унитаризам, укинут Хрватски сабор, а земља подељена на 33 области.⁵

Након овога, ХРСС формира Хрватски блок, коме приступају и друге хрватске странке, а чији је главни задатак борба за ревизију Устава. Утицај ХРСС је порастао и на изборима, она је представљала значајан чинилац у парламентарном животу, али и један од узрока сталних политичких превирања. Због тога је против њеног врха био покренут и казнени поступак, а Стјепан Радић се нашао и у затвору

5 Устав Краљевине Срба, Хрватина и Словенаца од 28. јуна 1921. године. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.

(Matković 1998: 159). Након избора 1925. године, странка је прихватила Устав и династију Карађорђевића и одрекла се републиканства у свом програму, па је променила и име у Хрватска сељачка странка (Matković 1998: 160). Привремено је ушла у савез са Народном радикалном странком, због чега се одрекла сарадње са Самосталном демократском странком. Ово савезништво било је кратког даха, међусобне критике и несугласице су наставиле да постоје, а Радић је убрзо поново почео да се залаже за ревизију Устава и критиковао монархију. У немогућности да пронађу заједнички језик, савезници се разилазе и већ 1927. године ХСС се окреће Светозару Прибићевићу са којим формира Сељачко демократску коалацију (СДК) (Petranović 1988: 144).

Нова опозициона коалиција повећала је само напетост која је већ постојала и у земљи и у Народној скупштини, која била поприште жустрих расправа и свађа међу посланицима током двадесетих година. Скупштинске свађе редовно су пуниле чланке у новинама које су често и потпиривале још више сукобе који су већ постојали. У потпиривању сукоба је учествовало и мешање монарха у рад Парламента, његово право да сазива и распушта скупштину, утицај који је имао на страначке вође, а често и на писање штампе. Због свега овога, ниједан сазив Народне скупштине није успео да издржи цео четворогодишњи мандат, а седнице су се претварале у полигон за вербална надметања и међусобне оптужбе посланика. Посланици различитих странака су често вређали једне друге на личној и националној основи, оптуживали за неморал, плачку, користили опструкције пословника, у чему су предњачили посланици водећих странка: Радикалне странке и СДК. Седнице су се често прекидале, добацивања су била изузетно груба, свеукупни ниво комуникације био је врло низак, све док на крају запаљива атмосфера није довела и до крвавог физичког обрачуна између супротстављених страна.

Самом чину атентата у скупштини 1928. године претходила је врло напета атмосфера и расправа међу посланицима. Стјепан Радић, вођа Хрватске сељачке странке (ХСС), 19. јуна 1928. је увредио србијанске посланике и сам парламент. Према сачуваним изворима, он се обратио увредљивим речима: „Ако ви презирете парламент и парламентаризам, то може само клуб који долази на гласање као стока. Хоћете ли као стока остати, не долазите слободно у парламент!“ Затим се обратио и председнику Скупштине др Нинку Перићу речима: „Јесте ли ви председник Парламента или чувар стоке?“. Ово је разбеснело посланике, који су оштро протествовали тражећи извињење, међу којима су најгласнији били Тома Поповић и Пуниша Рачић. О целом инциденту је извештавала *Полиџика*, која пише да је Тома Поповић почео да се кошка са радићевцима и да би дошло и до озбиљне туче да се нису умешали посланици Грбић и Кобасица и раставили завађене стране (*Полиџика*, 20. 6. 1928: 2). Рачић је такође кренуо ка посланику Бачићу да се са њиме потуче, али су га у томе спречили, а запретио је батинама и Радићу. У изливу беса остало је забележено да је Тома Поповић узвикнуо:

„Стрпљењу мора бити крај! Пашће му глава једног дана ту! Стока се само батином може научити памети! Овде ће једног дана падати мртве главе! Али неће Срби бити криви, него они!“ (*Полиџика*, 20. 6. 1928: 2).

У наставку заседања Тома Поповић је одржао говор:

„Јест, господо, народни посланици су дошли овде да врше своју дужност и ја сам дошао овде да вршим своју дужност народног посланика, нисам дошао да гледам циркус у Народној скупштини (Граја и протести Сељачко демократске коалиције). Говори Стјепана Радића толико су блутави да се са индигнацијом преко њих прелази. Господин Стјепан Радић нема права да позива ниједног посланика да слуша његове блутаве говоре (Граја и протести Сељачко демократске коалиције). Свачије племените и разложне говоре цела Народна скупштина са највећом пажњом слуша, али луде говоре Стјепана Радића, који не пристаје ниједном кочијашу, са кочијашким вицеџима, не мора скупштина да слуша. Г. Стјепан Радић је већину назвао стоком, а ја му кажем да је он са својим недресираним и неваспитаним посланицима стока“ (Полиџика, 20. 6. 1928: 2).

Заседање скупштине је потом прекинуто због протеста и буке коју је овај говор изазвао. Председавајући скупштине Нинко Перић изриче опомену писаним путем посланику Поповићу. Међутим, у жару беса Тома Поповић наставља свој говор, узвикујући да се он не плаши и додајући „ако ваш вођа, ако Стјепан Радић који брука хрватски народ и даље продужи са вређањем, ја вам јамчим да ће његова глава пасти! Ја вам господо то кажем, и ја од тога не бежим! Ја вам то јамчим!“ (Полиџика, 20. 6. 1928: 2).

Истог дана говорио је и Пуниша Рачић, који је, између осталог, истакао у свом говору да не подржава став посланика Томе Поповића, „да он не може да дозволи да се народни посланици називају стоком и изразима који руше парламент и државу и да ће такве увреде прати својом крвљу.“ Рачића је разбеснело добацавање посланика, тренутак ескалације је био када му је један од присутних посланика ХСС, Иван Пернер, добацио да је „опљачкао благо“. Рачић се тада променио у лицу, тражио извињење, али председавајући Перић је у том моменту прекинуо седницу. Рачић је потом пуцао у Пернара и ранио га је, затим је нанишанио у Светозара Пребићевића, али га је промашио и уместо њега на месту усмртио Ђуру Басаричека. Пребићевића је затим Тони Швегел извео из сале, директор загребачке Југоштампе. Потом Рачић циља на Стјепана Радића, кога погађа у стомак. Павле Радић, који је видео овај догађај креће ка Рачићу, али он испљује још један метак у пределу његових груди. У општој збрци и паници, Стјепан Радић је успео да изађе из сале, а Рачић наставља даље да пуца и погађа Ивана Гранђу у руку. Рачић затим успева да преко министарске собе изађе на споредни излаз из зграде и напусти место злочина (Филић 2002: 13). Он се у поподневним сатима предао полицији, организовано је његове суђење, на коме је осуђен на 20 година робије, коју је служио у Забели поред Пожареваца, уживајући различите привилегије.

Трагични епилог догађаја је био да су двојица заступника ХСС, Ђуро Басаричек и Павле Радић убијени, а двојица рањени – др Иван Пернар и Јосип Гранђа. Док је вођа ХСС Стјепан Радић преминуо од последица рањавања месец дана касније, иако на почетку није деловало да ће се његово рањавање завршити смртним исходом (Čulinović 1961: 526).

Након лекарске интервенције, Радића је посетио у болници и краљ Александар, а он је пуштен почетком јула на кућно лечење, где је почетком јула требало да се

опоравља у својој кући у Загребу. Загребачка штампа је редовно извештавала о његовом здравственом стању, а он сам је у више наврата разговарао са челницима своје странке и настојао да смири ситуацију. Вођство ХСС је дало изјаву да се неће враћати у Народну скупштину, док је Сељачко демократски клуб преместио своје седиште у Загреб да би био ближе Радићу, од кога се очекивала даља директива везана за однос према новонасталој ситуацији. Међутим, Стјепан Радић је после 50 дана од тренутка рађавања, 8. августа, преминуо, како се испоставило од последица сепсе која је наступила упркос домаћим и страним лекарима да се изборе за његов живот (Kolar Dimitrijević 2018: 13). Радићева смрт довела је до још већег заостравања и друштвено-политичких превирања у земљи.

Још по изласку из болнице, Стјепан Радић је дао изјаву под називом „Ми смо донекле способни да сами собом управљамо“, у којој је оптужио Тому Поповића за подстрекивање злочина који је извео Пуниша Рачић на њега. Тома Поповић је одговорио 25. јула 1928. године на ову изјаву, правдајући се да се његова недовршена изјава односила на упозорење због напете атмосфере и понашање посланика ХСС дужи временски период (Филић–Којић 2003: 152). У својој одбрани Т. Поповић је оптужио посланике ХСС да су они клеветали и провоцирали друге посланике те да је Стјепан Радић претходно због свог понашања био искључен са десет седница Народне скупштине.

„Има ли Француза, Енглеца, Американаца или Швајцараца који, г. Радићу, пишу да би равнодушно подносили да се њихова проливена крв за Ослобођење и Уједињење подцењује као што су нама Радићевци у више махова у Скупштини докикивали: 'Колико кошта та ваша проливена крв да вам је платимо?' И да ли би ти Французи, Енглеци, Американци и Швајцарци трпели као што смо ми трпели поседневне клевете и увреде од г. Радића и представника ХСС? Они сигурно не познају речник ХСС-а: лопови, пси, проститутке, пљачкаши, крвници, дивљаци, гласачка стока, шпијуни, плаћеници, полицијски посланици, робље, прасци итд. Како су нас поседневно у Народној Скупштини пред лицем целе земље називали“ (Полићика, 30. 7. 1928: 4).

У наставку он истиче како су хрватски посланици константно омаловажавали владу, називајући је цинцарском, а да се зарад добрих односа у скупштини доста трпело такво понашање хрватских посланика, сматрајући да је Пуниша Рачић био испровоциран увредама и клеветама на своју реакцију те да и друга страна има одговорности за злочин који се догодио. Са друге стране, подсетио је на осетљивост хрватских посланика када је у питању однос према њиховој држави и њиховим посланицима. У том смислу подсећа да је и Стјепан Радић претио смрћу посланику земљорадника Димитрију Вујићу, када је у једном свом наступу рекао и да међу Хрватима има корумпираних људи, истичући како је Радић посебно по националном питању био осетљив. Тако је извређао и генералног директора катастра када је поменуо Хрватску и Лику, сматрајући да на тај начин одваја територијално Лику од хрватске државе, док су српски посланици ћутали „када је г. Радић казао да је Маћедонија, за коју је Србија три пута ратовала, није ни српска ни бугарска – већ југословенска“ (Полићика, 30. 7. 1928: 4). Одбрану Поповић завршава подсећајући да је и

Стјепан Радић изрицао јавно претње посланицима на скупштинским седницама, а да због тога није трпео никакве веће последице. Тај говор пренела је *Полиџика* у броју од 4. фебруара, а односио се на обраћање Стјепана Радића у Народној скупштини претходног дана. Он је тада рекао: „Срби су се дигли на дахије, а ми смо једна браћа! Нећемо дахије! Шумадија се дигла на дахије! Цео народ ће се дићи на вас као један! Ја вам велим усред парламента: главе ће вам падати!“ (*Полиџика*, 4. 2. 1928: 1).

Било је очигледно да је у парламенту већ дужи време владала непријатељска и напета атмосфера, првенствено између радикалских и посланика ХСС-а, која је у ширем контексту била изазвана нерешеним националним питањем у оквирима Краљевине Југославије те незадовољством, статусом једног дела хрватских политичара и јавности у односу према њима у оквирима Југословенске државе.

ПРОЦЕСУИРАЊЕ ОКРИВЉЕНИХ

Поводом извршеног атентата у Народној скупштини, одржана је седница 3. августа 1928. године, којој су присуствовали министри са Антоном Корошцем на челу. На тој седници министар правде је затражио да се суду предају народни посланици Пуниша Рачић, због извршеног дела убиства и покушаја убиства у Народној скупштини, као и посланици Тома Поповић и Драгутин Јовановић Луне, због подстрекивања на атентат. Одлучено је да се захтев упути имунитетом одбору, пошто је народне посланике штитио имунитет.

Истог дана одржао је своју седницу и Радикални одбор, који се састао због испитивања случаја учешћа свог посланика Томе Поповића у целокупном догађају. Чланови одбора су се једногласно сложили да Тома Поповић није крив за атентат те да није прекршио закон ни са кривично-правног нити уставног аспекта, али су тројица чланова гласала да се ипак преда суду, због „политичког опортунитета“ (*Полиџика*, 3. 8. 1928: 1).

Око питања предавања суду посланика Томе Поповића развила се дискусија и у наредним данима у југословенском парламенту. Како *Полиџика* преноси, мишљења посланика су била подељена када је било у питању укидање посланичког имунитета за посланике Тому Поповића и Драгутина Јовановића. Посланик Богдан Милошевић на седници 6. августа заступао је мишљење да њих двојица не могу одговарати пред судом ни по кривичном закону ни по Уставу, тако да због тога не би требало укидати њихов посланички имунитет те да посланику Томи Поповићу „не би требало дозволити да иде на суд ни када би он то сам хтео“ (*Полиџика*, 7. 8. 1928: 1). Питање издавања суду Поповића и Јовановића поделило је посланике скупштине до те мере да је разлика у ставовима постојала не само између опозиције и владине већине него и између појединих владиних група, па чак и између појединца у појединим владиним групама. Опозиција је заступала став да их треба издати суду, што је подржавао и један део владине већине (сви представници муслиманских партија, један део радикала и демократа). Седница је завршена без коначно договорене одлуке, а заседање је остављено и за наредни дан.

Имунитетни одбор се такође нашао пред тешком одлуком како одговорити на захтев иследног судије, да ли би требало предати посланике Тому Поповића

и Драгутина Јовановића у вези са догађајем од 20. јуна или не. На седници Имуни-тетног одбора 8. августа 1928. године, који је одлучивао, присуствовали су: Коста Тимотијевић, Крста Милетић, Славко Дуканац, Богдан Милашиновић, др Хоџар, др М. Милојевић, др Радосављевић, Р. Јефтић, Бора Јовичић, др Шумахер, др М. Бехмен и Јован Јовановић.

На почетку заседања, Коста Тимотијевић је поднео предлог да се коначна одлука о овом питању не донесе одмах, већ да се остави за касније, када се од иследног судије добију конкретнија обавештења. Др Бехман се одмах успротивио оваквом ставу, истичући да је надлежност Имунитетног одбора само о томе да ли хоће или неће да изручи суду двојицу посланика те да нема право да ставља под свој надзор иследног судију. Он је подвукао како се ради о обичном кривичном делу, а не неком политичком делу или штампарској кривици, да обојицу посланика треба предати суду. Потом је истакао да би се формирала лоша слика у јавности, у којој се стање заострило ионако посла атентата, о Имунитетном одбору као о телу које штити посланике од лица правде. Према његовом мишљењу, Имунитетни одбор нема право да испитује само дело нити да утврђује да ли постоји или не постоји кривица, већ је то у надлежности суда. Он је подвукао да од суда не би требало тражити накнадна обавештења, јер би се тако само непотребно отезао цео процес те да је судија већ на основу прикупљеног доказног материјала дошао до закључка да би требало двојицу тражених посланика оптужити за саучесништво у атентату. Његово став није наишао да одобрење већине посланика у Имунитетном одбору који су се сложили са почетним предлогом Косте Тимотијевића. Његов став је једино подржао Јован Јовановић, који се сложио да се судији не могу постављати питања, тако да је дело очигледно извршено након изречених речи у скупштини наведених посланика те да због тога постоји њихова одговорност, додавши да су „поменути посланици изговорили у Скупштини речи на којима се иследни судија задржао, а да се дело – злочин догодио негде на улици, иследни судија очигледно не би имао права да тражи да му се издају г. Поповић и г. Јовановић. Имунитетни одбор има само да одлучи хоће ли издати суду ову двојицу посланика или не. Све остало само је одуговлачење и ометање рада“ (*Политика*, 9. 8. 1928: 6).

На крају састанка је одлучено да они чланови који су подржали став Косте Тимотијевића не подносе скупштини никакво саопштење, већ да одмах писаним путем обавесте министра правде о свом ставу и затраже обавештење да ли су испитани сви очевици догађаја од 20. јуна, јер је Одбору немогуће да донесе одлуку док се сви очевици не саслушају. Чланови који су били против, односно Јовановић и Бехман, своје мишљење су одлучили да одвојено поднесу скупштини.

Оваква одлука Имунитетног одбора изазвала је негодовање опозиције и оног дела владине већине које је била за то да се Поповић и Јовановић предају суду, који би одлучивао при томе о њиховој кривици. Они су сматрали да је Имунитетни одбор направио велику грешку, и да ће његова одлука само додатно погоршати већ врло напету и компликовану политичку ситуацију. Након завршене седнице настала је поново дискусија о овом питању, због чега је већина чланова одлучила да повуче своју првобитну одлуку, тако да писмо министру правде никада није ни упућено, а новинарима који су пратили овај догађај је речено да коначна одлука није донета, већ се оставља за следећи дан.

Наредног дана одржана је нова седница Имунитетног одбора на којој је једногласно донета одлука да се тражени посланици Поповић и Јовановић предају суду. Томе је претходила расправа међу члановима, коју је отворио члан немачког клуба Шумахер. Он је истакао како је за предавање суда поменутих посланика, како због репутације самог Парламента, тако да мисли да би то исто било најбоље решење и за саме тражене посланике. Реч је потом узео потпредседник одбора Савко Дуканац, који је изнео опширан реферат о овом питању. У реферату је изјавио да је у складу са претходном одлуком Имунитетног одбора разговарао са иследним судијом и том приликом добио материјал који је одлучио о издавању суду. Саопштио је да му је иследни судија рекао да су саслушавани и представници других клубова, не само сељачко-демократске коалиције те да су пред судијом саслушавани и неки министри и више од 20 посланика. Иследни судија је најпре од секретара скупштине тражио списак свих оних који су присуствовали догађају 20. јуна, али како тог дана није вршена претходна прозивка, није могао да дође до њега. На то је иследни судија упутио писмо свим клубовима да они јаве који су све присутни посланици били. Затим је иследни судија саслушавао све оне за које је и приватно чуо да су присуствовали поменутој седници 20. јуна. На тај начин је већ саслушао око 80% означених сведока самог догађаја.

Реч је потом узео шеф представника земљорадника Јован Јовановић, који је изјавио да се залаже за издавање тражених посланика суду, без обзира на то да ли има или нема довољно прикупљеног судског материјала. На њега се надовезао др Рибар, представник демократа, који је такође категорички био за предавање тражених посланика. Он је нагласио да су и Радић и Пернар поднели кривичне пријаве против Јовановића и Поповића те да је иследни судија већ саслушао сведока и затражио предају суду двојице посланика. Свој став образложио је такође политичким разлозима, као и интересима самих оптужених. Реч је потом узео представник радикала Крста Милетић, који је изјавио да је свестан тежине догађаја од 20. јуна, тако да је након извештаја о разговору иследног судије и потпредседника одбора Дуканца, сагласан са тиме да се тражени посланици предају суду. Такође је нагласио да је важно да ни Одбор, ни Народна скупштина, као ни једна странка не би у тако деликатној ситуацији требало да стварају утисак да желе да се ремети истрага. Након њега реч је узео Радован Јевтић, који је истакао, такође, општи интерес као и интересе самих посланика да треба да учествују у судском процесу. Након овога, уследило је поново гласање, на коме је донета једногласно одлука да се тражени посланици предају суду. Потом је председавајући Савко Дуканац дао и званично саопштење о раду Одбора и донетој одлуци. О овај одлуци Имунитетни одбор је поднео и званични извештај Народној скупштини који су потписали сви чланови одбора:

„Имунитетни Одбор Народне Скупштине, на својој седници од 9. августа тек. год. приступио је решавању по питању издавања суду народних посланика т. Томе Поповића и г. Драгог Јовановића, а по тражењу министра правде Бр. 44.629 од 10/ВИИ тек. год. и донео једногласну одлуку: Да народни посланици г. Тома Поповић, Драг. Јовановић издаду суду не улазећи ниуколико у то, да ли до њих има и кривице или не и да ли има доказа за њихову кривицу или не за догађај који се десио 20. јуна тек. год. у Народној Скупштини. Достављајући ову одлуку

Имунитетном Одбору је част предложити Народној скупштини да изволи усвојити одборску одлуку о издавању суду народних посланика гг. Томе Поповића и Драг. Јовановића. За известиоца Имунитетни одбор је одредио г. Радована Јевтића“ (Филић–Којић 2003: 161).

ДИСКУСИЈА У РАДИКАЛСКОМ КЛУБУ О СЛУЧАЈУ ТОМЕ ПОПОВИЋА

Радикалски клуб је поводом случаја одржао своју седницу 9. августа 1928. године, на којој је присуствовало 50 посланика. На седници се искључиво расправљало о питању предавања суду посланика Томе Поповића. На том заседању је учествовао и Тома Поповић, који је изнео свој став по овом питању. У свом обраћању истакао је да би његово издавање суду од стране Народне скупштине било директно кршење Устава за који су се сви посланици заклели, између осталих и он, да ће га бранити а не кршити. Истакао је да не бежи од суда, уколико то буде крајња одлука Народне скупштине. У наставку излагања позвао се на члан 87 Устава, по коме посланици за речи изговорене у скупштини не могу бити ни од кога позвани на одговорност. Изјавио је да се не осећа кривим већ да су његове речи погрешно протумачене од представника Сељачко демократске коалиције и као такве пренете даље те да у тренутку извршења атентата он није био ни у Скупштини већ у Министарству грађевина, за шта има и сведоке:

„Ја сам народни посланик и као такав никада не могу дозволити да се политика ставља изнад Устава и шта ће се онда ако Скупштина буде усвојила ово мишљење мислити о Народној Скупштини. Не може се даље дозволити да се гажењем Устава чине извесне компензације и да се из политичког опурнитета не може ништа чинити. На крају додајем да ћу до последњег часа бранити Устав“ (*Полиџика*, 10. 8. 1928: 7).

Након његовог излагања у посланичком клубу се развила дискусија у којој су учешћа узели радикалски посланици: др Иво Милић, Јоца Селић, Милутин Драговић и Жика Димитријевић. Иво Милић је изјавио да је иследи судија тражио да се преда суду Тома Поповић „због подстрека на убиство“. Разлог због чега се терети за ово дело била је реченица коју је изговорио на седници скупштине 20. јуна, а која је гласила: „Ако ваш председник настави овако, ја јемчим да ће његова глава пасти“. Ту изјаву су чули сви присутни посланици и постоје многобројни сведоци који су потврдили да су овакве или сличне речи биле изречене од стране Томе Поповића тога дана. Због тога сматра да је Тома Поповић починио кривично дело док је вршио посланичку функцију.

Њему се супротставио Јоца Селић, истакавши да се народни посланици не могу позвати на одговорност због речи изговорених у Народној скупштини. Он је истакао „да то нарочито не могу чинити радикали, који су се још под краљем Миланом енергично и дуготрајно борили да једна оваква одредба уђе у Устав. Ако би се сада другачије поступило, значило би да се гази Устав и да се прелази преко оне борбе која је у своје време вођена за слободу“ (*Полиџика*, 10. 8. 1928: 7).

Посланик Милутин Драговић је, пак, сматрао да Тому Поповића треба предати суду, не зато што верује у његову кривицу, већ зато што би требало да се одазове када га иследни судија тражи, док је посланик Жика Димитријевић био против предавања суду. Дебата је настављена и наредног дана без коначног одговора.

Када је одлука Имунитетног одбора стигла пред Народну скупштину, одлучено је да се укида посланички имунитет Томи Поповићу те да се мора појавити на суду.

Тома Поповић на почетку није желео да узме адвоката већ се сам бранио, а штампа је извештавала о његовом случају (Филић–Којић 2003: 125). Након саслушања донета је одлука да се над њим настави кривична истрага и да буде стављен у притвор као саучесник у делу убиства над Стјепаном Радићем. Тома Поповић је поднео жалбу на овакво судско решење, истичући да је он од стране Народне скупштине предат на одговорност суду за мање кривично дело, а да је потом оптужен и против њега покренута истрага за веће, за које претходно није добијена сагласност Скупштине, инсистирајући на томе да он не може бити кажњен за речи изречене током заседања скупштине од стране ниједног другог органа осим саме Народне скупштине јер га је штитио посланички имунитет (*Политика*, 11. 8. 1928: 5). Такође је исткао у своју одбрану да су се његове цитиране речи, због којих је оптужен за подстрекивање, извадиле из контекста те да су део ширег политичког говора који је он одржао у скупштини тога дана у оквиру свог излагања, на шта је имао право и у вези са чиме га је штитио посланички имунитет. Тако да је криво протумачено као његова лична претња посланицима СДК, а не као вид упозорења шта се све може десити у скупштини с обзиром на велику нетрпељивост између српских и хрватских посланика која је владала већ дуже време у парламенту и на међусобне увреде које су постале готово свакодневне у њиховим дебатама (*Политика*, 15. 8. 1928: 4). Посебно се осврнуо на једну од изјави сведока г. Божовића:

„Што се тиче изјаве г. Поповића пред сведоком г. Божовићем: „То су заслужили, требало их је све побити, зар да они некажњиво каљају углед Срба и Србије“, па баш и да су дате како их је сведок саопштио, не значи ништа. Одобравање извршеног кривичног дела није кажњиво по казненом закону, а то одобравање не може бити ни основ подозрења за учешће у извршеном делу. Желео бих знати под који се законски пропис може подвести ово тврђење сведока г. Божовића! Истражна власт није требала ово да уноси у решење о продужењу кривичне истраге противу г. Поповића. Одобравање извршеног деликта можда је кажњиво са гледишта савести, морала или вере, али са гледишта Кривичног права тога нема. Зато је овај основ (подозрења ваљда) могао комотно изостати из поменутог решења“ (Филић–Којић 2003: 170).

Као посебну тачку навео је околности под којим је преминуо Стејпан Радић, истичући да је лечење његове ране нанете у скупштини констатовано као успешно и да је он као такав отпуштен из болнице на кућно лечење те „да је смрт наступила као природан процес другог обољења“. Да су београдски лекари, као и др Сингер који је био задужен да прати процес његовог опоравка, констатовали да се он од те ране у потпуности опоравио, да су слично потврдили и лекари који су радили обдукцију

тела. Због тога сматра да може бити оптужен само за подстрекивање на покушај убиства, а не на убиство, уколико уопште и може да се говори о подстрекивању.

Без обзира на своју жалбу, Тома Поповић се нашао у истражном затвору Београдског првостепеног суда, где је чекао крај истраге која је трајала дуже него што је било предвиђено законом, због чега су протест упутила и његова браћа, тражећи да се истрага над њим оконча (*Полиџика експрес*, 19. 9. 1991: 4).

ПРЕСУДА И ЊЕНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Истрага поводом атентата је трајала уместо 60 дана, колико је било предвиђено законом, пуних 319 дана, суђење је почело 28. маја 1929. године и трајало је дванаест дана. За то време саслушано је 85 сведока, а међу браниоцима био је и Владан Поповић из Гњилана, синовац Томе Поповића (Кићовић–Губеринић 2000: 185). Одбрану Томе Поповића је на суду заступао адвокат Драгослав Стојадиновић, а у судници је била и родбина Томе Поповића, која је дошла да га подржи „у живописној народној ношњи из Гњилана“ (*Полиџика*, 7. 6. 1929: 2). Тома Поповић је на суду негирао саучесништво у атентату и свој утицај на Пунишу Рачића у извршењу злочина:

„Како ја могу да утичем на Пунишу Рачића? Он није дете, већ народни посланик као и ја. Не могу да убедим сељака да ми да кутлицу, а приписује ми се да сам могао да наговорим једног посланика. На крају моје речи су забележене на стенограм, па ме чуди да појединци дају супротне изјаве и то под заклетвом“ (*Полиџика експрес*, 23. 9. 1991: 4; *Полиџика*, 28. 5. 1929: 1).

Тома Поповић је нешто раније на суду видно потресен говорио и о страдању своје породице у процесу ослобођења и уједињења земље, наглашавајући допринос и жртву коју је целокупна његова породица морала да поднесе у то време, смрт оца, одузимање имовине, протеривање породице у Сурдулицу, где је живела на ивици сиромаштва, погибија брата на путу за Албанију.

„Ослобођење и уједињење дочекали смо са просјачким штапом у руци, али зар се ослобођење и уједињење могло извршити без жртава. Суда се не бојим и од њега не бежим и мило ми је што ћу моћи овде да докажем своју невиност.

Мирне душе и чисте савести стојим пред судом и верујем да Правда држи земљу и градове, а неправда руши обадије“ (*Полиџика*, 29. 5. 1929: 1).

Пресуда Пуниши Рачићу и двојици другооптужених, Томи Поповићу и Драгутину Јовановићу Лунету, донета је 7. јуна 1929. године. За разлику од Пунише Рачића, суд је изјавио да за двојицу другооптужених није могао утврдити њихово саучесништво у убиству покојних Павла Радића и Ђуре Басаричека, нити рањавања Стјепана Радића, Ивана Пернера и Ивана Гранђе. Донета је пресуда да се оптужени Драгутин Јовановић Луне (за прво дело) и покушај убиства Ивана Пернера и Тома Поповић (за четврто дело – покушај убиства Стјепана Радића) ослободе казне као невини (Кићовић–Губеринић 2000: 230).

Политика је пренела да су након саопштења ослобађајуће пресуде, Тома Поповић и Драгутин Јовановић Луне пуштени на слободу те да су изашли на споредна врата у пратњи своје родбине и најпре се упутили ка болници, где су били врло срдачно дочекани. На излазу су их дочекали и поздравили окупљени грађани, по доласку у болницу су се растали. Тома Поповић је потом прво отишао да потражи свог чувара, каплара Иву Хајдића, иначе младог Хрвата са Мљета, који га је чувао за време притвора и код кога је стекао симпатије. „Сусревши младог Хајдића у ходнику пред својом собом, г. Поповић га је загрлио и пољубио позивајући га да дан проведе као његов гост“ (Полиџика, 8. 6. 1929: 5), а потом је и лично интервенисао код његовог командира да му дозволи да изађе са посла. Тома Поповић се потом обратио и новинарима Политике које је замолио да пренесу „поздрав целом братском хрватском народу“ и поручио „да у њему гледају само свог најоданијег брата, који је увек спреман да и свој живот даде за слогу и срећу нашег троименог народа“ (Полиџика, 8. 6. 1929: 5). Занимљиво је пак да пресуда није доживела снажан одјек у хрватској јавности, тамошња штампа је само констатовала казну за Пунишу Рачића и ослобађајуће пресуде двојици другооптужених.

Судски процес и оптужба за учешће у атентату утицали су да се Тома Поповић више не кандидује на посланичкој листи Радикалне странке. Након овог процеса потпуно се повлачи из политичког живота и бави се књижевном и издавачком делатношћу у родном Гњилану. Његова књижара била је опремљена попут других у много већим градовима, па је између осталог издавала разгледнице са мотивима гњиланског краја и околине, које се и данас чувају као редак документовани материјал из тог периода. У деценији пред почетак Другог светског рата, Тома Поповић води мирнији живот у кругу породице. Његов син јединац Владислав Поповић дипломирао је у том периоду на Правном факултету у Београду, а почетак Другог светског рата дочекао као судија Окружног суда у Нишу, одакле се прикључио партизанском покрету и постао носилац Партизанске споменице 1941. године (Филић 2002: 127).

„НАРОДНИ НЕПРИЈАТЕЉ“ У КОМУНИСТИЧКОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ

За разлику од свог сина, чија је каријера напредовала након Другог светског рата и који према идеолошком опредељењу уклапао у новоуспостављени систем комунистичких власти, Тома Поповић се нашао под присмотром новоуспостављеног Одељења за заштиту народа (ОЗН-е) као присталица ројалистичког режима. Окупацију је провео у родном граду, али је одмах после рата 1945. године био ухапшен и проглашен „народним непријатељем“ (Филић–Којић 2003: 186). На некадашњег врсног националног радника нове власти гледале су као на издајника. Такође му је била конфискована сва имовина, а од ликвидације спасла га је једино интервенција сина Владислава, који је био функционер најпре у Гњилану, а нешто касније постављен је и за судију Врховног суда Србије. Комунисти нису заборавили његове блиске везе са краљем Александром Карађорђевићем пре рата као и његово политичко ангажовање. Због његовог националног рада на Косову и Метохији прогласили су га „великосрбином“ и „ројалистом“ (Филић 2002: 38).

Тома Поповић је био принуђен да напусти сопствену кућу и да се пресели код свог зета, учитеља Илије Поповића и сестре Наталије. Преминуо је 1950. године у Гњилану, где је и сахрањен, потпуно обесправљен, поделивши на тај начин судбину са око још 60.000 лица која су страдала у такозваном „револуционарном терору“ у Србији након Другог светског рата.

Иза њега остало је богато књижевно стваралаштво, етнографски прилози, новински чланци и прилози, који су Тому Поповића учинили незаобилазним када се говори о знаменитим књижевним ствараоцима из Старе Србије са почетка 20. века. Захваљујући истраживањима српске баштине на Косову и Метохији, пре свега професора Милорада Филића, та дела Томе Поповића су отргнута од забораву у коме су се нашла након Другог светског рата. На тај начин начињен је важан корак ка рехабилитацији лика и дела Томе Поповића, не само као књижевника већ и као националног и друштвеног радника који је обележио историју Србије у првој половини двадесетог века, а посебно историју њене јужне покрајне КиМ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Костић 1924: Лаза Костић. *Српски језик и избор народних посланика: Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца одржаних 18. маја 1923*. Београд: Народна скупштина Краљевине СХС.
- Костић 1928: *Српски језик и избор народних посланика Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца: одржаних 8. фебруара 1925. године*. Београд: Народна скупштина Краљевине СХС.
- Костић 1928: *Српски језик и избор народних посланика: Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца одржаних 11. септембра 1927*. Београд: Народна скупштина Краљевине СХС.
- Устав Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца од 28. јуна 1921. године. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона.

ШТАМПА

- 1928: „Влада је у скупштини добила већину“, *Полијика*, 4. фебруар, 1.
- 1928: „Јесте ли ви Председник Парламента или чувар стоке?“, *Полијика*, 20. јун, 2.
- 1928: „Одговор г. Томе Поповића“, *Полијика*, 30. јул, 4.
- 1928: „Данас ће Народна Скупштина осудити 20. јун“, *Полијика*, 1. август, 2.
- 1928: „Осуда 20. јуна“, *Полијика*, 2. август, 1.
- 1928: „Владина декларација“, *Полијика*, 3. август, 1.
- 1928: „Ситуација. Племенска психоза“, *Полијика*, 7. август, 1.
- 1928: „Ситуација. Неће бити слабости ни према коме“, *Полијика*, 8. август, 4.
- 1928: „Издавање суду г. г. Томе Поповића и Драг. Јовановића Лунета“, *Полијика*, 9. август, 6.
- 1928: „Имунитетни Одбор издаје суду г. г. Т. Поповића и Д. Јовановића Лунета“, *Полијика*, 10. август, 7.
- 1928: „Изјава г. г. Т. Поповића“, *Полијика*, 11. август, 5.
- 1928: „Одлагање скупштинских седница“, *Полијика*, 15. август, 4.
- 1928: „Саслушање г. г. Т. Поповића и Д. Јовановића Лунета“, *Полијика*, 3. септембар, 4.
- 1928: „Суд је оснажио решење о притвору“, *Полијика*, 3. септембар, 1.
- 1928: „Оснажен притвор г. Томе Поповића“, *Полијика*, 6. септембар, 5.
- 1929: „Пуниша Рачић, Тома Поповић и Драгутин Јовановић пред судом“, *Полијика*, 28. мај, 1.
- 1929: „Одбрана Пунише Рачића и Томе Поповића“, *Полијика*, 29. мај, 1.
- 1929: „Испитивање сведока се наставља“, *Полијика*, 30. мај, 1.

- 1929: „Браниоци су завршили одбрану“, *Полиџика*, 7. јун, 2.
 1929: „Пресуда и разлози суда“, *Полиџика*, 8. јун, 5.
 Симоновић–Бенић 1991: Симонида Симоновић – Љубиша Бенић, „Пуниша Рачић – глава за српство“, *Полиџика експрес*, 19. септембар, 4.
 Симоновић–Бенић 1991: Симонида Симоновић – Љубиша Бенић, „Пуниша Рачић – глава за српство“, *Полиџика експрес*, 23. септембар, 4.

ЛИТЕРАТУРА

- Gavrilović 2002: Darko Gavrilović. *Stjepan Radić i Srbi (1871–1918)*. Split: Marjan tisak.
 Grupa autora 1928: *Ko je ko u Jugoslaviji*. Beograd: Jugoslovenski godišnjak; Zagreb: Nova Evropa.
 Jovanović 2002: Vladan Jovanović. *Jugoslovenska država i južna Srbija 1918–1929: Makedonija, Sandžak, Kosovo i Metohija u Kraljevini SHS*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
 Кићовић–Губеринић 2000: Драгомир Кићовић – Радомир Губеринић. *Пуниша Рачић. Живој за једну идеју*. Београд: Културно просветна заједница Србије.
 Kolar Dimitrijević 2018: Mira Kolar Dimitrijević. „Višestruki razlozi atentata na vođu HSS Stjepana Radića 1928. godine“. *Cris*, br. 1/2018, 5–15.
 Matković 1998: Hrvoje Matković. *Povijest Jugoslavije (1918–1991)*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.
 Перуничкић 1988: Бранко Перуничкић. *Сведочанство о Косову: 1901–1913*. Београд: Научна књига.
 Petranović 1988: Branko Petranović. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Knjiga I. Beograd: Nolit.
 Поповић 1987: Јанићије Поповић. *Живој Срба на Косову: 1812–1912*. Београд: Књижевне новине.
 Поповић 1906: Тома Поповић. *Српска крв: Листини из црне књије Св. Србијанској живоји*. Ниш: Штампарија Ђ. Мунца и М. Карића.
 Savković 1926: Miodrag Savković (ur.). *Zbirka portreta i biografija znamenitih ljudi Kraljevstva Srba Hrvata i Slovenaca*. Vienne: Union.
 Sršan 1996: Stjepan Sršan. *Stjepan Radić i Hrvatska*. Osijek: Povjesni arhiv.
 Филић 2002: Милорад Миња Филић. *Тома Поповић. Живој и дело*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“.
 Филић–Којић 2003: Милорад Миња Филић – Станислав Ц. Којић. *Српска крв: (јриповејка) Тома Поповић*. Приштина: Народна и универзитетска библиотека „Иво Андрић“.
 Цветановић 1992: Владимир Цветановић. *Девеј јриповедача Косова и Мејохије: (1871–1941)*. Београд: Књижевна заједница Звездара.
 Čulinović 1961: Fredo Čulinović. *Jugoslavija između dva rata. I*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Ena S. MIRKOVIĆ

TOMA POPOVIĆ (1882–1950) – NATIONAL AND SOCIAL WORKER

SUMMARY

The paper analyzes the political and national activities of Toma Popović, a member of the National Assembly from Gnjilane. Toma Popović came from a well-known old Serbian priestly family, was a merchant, but very early became active in the socio-political sphere. Before the First World War, he was associated with the Movement for the Liberation of Serbs in Kosovo and Metohija. He was engaged in literary work, described folk customs in his area, collected folk tales, and was active in humanitarian societies. During the First World War, he was interned in Bulgaria, but managed to escape, and then cross into Albania with the Serbian army. After the war, he became a member of the Radical Party and was a member of parliament for two terms. When Croatian MP Stjepan Radić

was murdered in the National Assembly on June 20, 1928, Toma Popović was also accused, who had been discussing with Radić that day. The murder was preceded by a heated debate in the assembly, in which Radić insulted the deputies by comparing them to “cattle”, to which the Serbian deputies reacted vehemently, and Toma Popović stood out in particular. He threatened Radić, “One day dead heads will fall here, but it will not be the Serbs who will be to blame, but them!” This was interpreted as incitement to violence, which preceded the murder, for which Toma Popović was excluded from the work of the assembly. From 1931. to 1941, he withdrew from political life, and engaged in literary work and publishing in Kosovo and Metohija. After World War II, the newly established communist government characterized him as a “royalist” and declared him an “enemy of the people”. His property was confiscated, his civil honor was taken away, and only thanks to the involvement of his son did he manage to save his life. He died in 1950. in Gnjilane, completely deprived of his rights in the house of his sister and brother-in-law.

Keywords: Toma Popović, national worker, Gnjilane, people’s deputy, assassination in the parliament, people’s enemy.